

УДК 93/94(474.5/477):737.1/327
https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.136.1.11

В. Орлик, д-р іст. наук, проф.
Центральноукраїнський національний технічний університет, Кропивницький

НУМІЗМАТИЧНІ СВІДЧЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ТА ВІЙСЬКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ РУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО З ДЕРЖАВОЮ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ У ПРУССІЇ

Зв'язки українських середньовічних земель із державою Тевтонського ордену у Пруссії, навіть якщо вони часом були й епізодичними, відображені в документальних джерелах другої половини XIII ст. – початку XVI ст. Проте не меш цінним джерелом для вивчення таких відносин є нумізматична спадщина. Завдяки археологічним розкопкам на теперішній час виявлено чимало тевтонських монет, які проливають світло на широку сітку торговельних відносин Тевтонського ордену із руськими землями.

Ключові слова: Тевтонський орден, монети, нумізматичні джерела, українські середньовічні землі, Велике князівство Литовське.

Процес становлення та розвитку зв'язків українських середньовічних земель із державою Тевтонського ордену у Пруссії відображений переважно в писемних джерелах, зокрема документальних, другої половини XIII ст. – початку XVI ст. Так, ще 1286 р князь Куявії і Добжинь Владислав Локетек обіцяв охорону торуньським і хелмським бюргерам, які бувають на Русі [3, с. 28], а в 1313 р Мазовецький князь Земовіт II дозволив торуньським купцям вільний транзит через свої землі тільки на шляху до Володимира на Волині [7, с. 136]. У серпні 1320 р. Володимирський князь Андрій Юрійович видає протекційний універсал городянам і купцям м. Торуня на право безмитної торгівлі на Руських землях, особливо виділивши тих, хто привозив тканини й інші товари [20, с. 17]. У цьому документі, як і в універсалі, виданому краківським купцям, Володимирський князь підкреслює традиційність цих торговельних зв'язків, указуючи спадкоємність своєї економічної політики з політикою свого батька – онука Данила Галицького – Юрія I Львовича. Саме із цього часу відомі переселенці з руських земель до м. Торунь. Так, Кароль Горські згадує про багату родину Петрашів, яка переселилася до м. Торунь в 1320 р. [23, с. 9].

Торговельні зв'язки з містами Тевтонського ордену (далі – ТО, Орден) продовжувалися й після входження Волині до складу Литовської держави. Відома грамота торуньським купцям, видана після 1341 р. від імені брестського князя Кейстута та волинського князя Любарта, у якій Гедиміновичі дозволяли купцям м. Торуня безперешкодно їздити торгувати до м. Луцька через Дорогочин, Мельник і Брест. У червні 1349 р. польський король Казимир III затверджує низку торговельних шляхів, у тому числі й із м. Торуня до м. Володимира. У грудні того ж року Казимир III затверджує право вільного проїзду представникам торуньського купецтва до м. Володимира через Галицьку Русь. Проте вже у 1354 р. в конкурентній боротьбі між купецтвом орденського м. Торуня та польського м. Кракова, Казимир III стає на бік своїх кредиторів воєнної кампанії 1352 р. на Червону Русь – краківських купців, надаючи їм монополне право на руську й орденську торгівлю в королівстві Польському. Одним зі шляхів розв'язання зазначеної проблеми став пошук альтернативних торговельних шляхів на Волинь, зокрема через землі Великого князівства Литовського (ВКЛ). Як наслідок, у 1356 р. торговельні каравани з держави Тевтонського ордену у Пруссії пішли через територію ВКЛ, в обхід польських володінь. Папа Римський Інокентій VI у листі до магістра Тевтонського ордену Вінріха фон Кніпродє дорікав йому, що німецькі хрестоносці відкрили литовцям проходи та шляхи, побудували небували мости, якими пішли купецькі каравани в

татарські та руські землі через язичеську Литву, в обхід християнської Польщі [30, с. 581].

На ґрунті торговельних інтересів держава ТО у Пруссії та Литва, як зазначає Михайло Грушевський, готові були перейти до тривалого порозуміння та зупинити військове протистояння [3, с. 32]. Казимир III під тиском цих обставин змушений був відмовитися від обмежень прямої торгівлі Ордену та руських земель. Загалом, у другій половині XIV ст. польські королі періодично намагалися обмежити торгівлю ТО з Волинню і Галицькою Руссю (Галичиною), а на початку XV ст. на торговельних взаємозв'язках руських земель ВКЛ і держави Тевтонського ордену у Пруссії негативно позначилася Велика війна 1409–1411 рр. та її наслідки. Щоправда, у часи правління великого магістра Пауля фон Русдорфа (1422–1441) знову встановлюються зв'язки між Тевтонським орденом та ВКЛ, особливо його руськими землями. У другій половині XV ст. після завершення Тринадцятирічної війни (війни міст 1454–1466) та підписання 19 жовтня 1466 р. в м. Торунь мирного договору, відомого як Другий Торуньський мир, купецтво колишніх орденських міст отримує право вільної торгівлі та пересування всіма польськими дорогами. Серед торговельних партнерів у хлібній торгівлі волинських міст Луцька та Володимира знову бачимо як орденські міста, зокрема Кенігзберг (на той час столиця держави Тевтонського ордену у Пруссії), так і колишні орденські міста, що відійшли до Польщі, зокрема, Гданськ і Торунь. Купецтво згаданих міст, як представники Ганзейського союзу, закуповувало на Волині необхідну сировину та напівфабрикати для своєї промисловості.

Окрім економічної співпраці, була й військова. Так, чисельні військові підрозділи держави Тевтонського ордену у Пруссії двічі перебували на українських теренах. Перший раз – під час битви 12 серпня 1399 р. на р. Ворсклі, у якій об'єднане військо Вітовта, що мало статус хрестоносців, зазнало нищівної поразки від татарського хана Тимур-Кутлуга й еміра Едігея. У складі війська Вітовта перебував військовий підрозділ Тевтонського ордену на чолі з командором Рагніта Марквардом фон Зальцбахом [27]. Другий раз, майже через 100 років після цих подій, на західноукраїнських землях перебувало багатотисячне військо Тевтонського ордену на чолі з Великим магістром Йоганном фон Тіфеном у складі хрестоносців, організованих польським королем Яном Ольбрахтом у 1497 р. проти Молдавського князівства [9, 21].

Проте зв'язки українських середньовічних земель із державою Тевтонського ордену у Пруссії мали залишити слід не лише в писемних джерелах. Подібні зв'язки, навіть якщо вони часом були й епізодичними, мали залишити в культурних шарах поселень достатню кількість нумізматичних джерел, у зазначеному випадку

тевтонських монет, загублених у свій час їхніми власниками. Знахідки монет, за висловом Миколи Котляра, є "реліктами внутрішньої і зовнішньої торгівлі тих часів" [8, с. 65]. Метою нашої статті є вивчення та введення до наукового обігу корпусу нумізматичних джерел, які відображають описані вище зв'язки українських середньовічних земель із державою Тевтонського ордену у Пруссії. Основними нумізматичними джерелами є монетні знахідки, поряд із власне монетами та матеріалами й інструментами монетного карбування. Саме монетні знахідки дозволяють не лише поглибити існуючі нині уявлення про грошовий обіг і торговельні взаємовідносини, але й часом змінити усталені стереотипи. Звернемося до проблеми участі монет держави хрестоносців – держави Тевтонського ордену у Пруссії, у грошовому обігу на теренах середньовічної України.

Монети Тевтонського ордену зустрічаються в Україні як поодинокі знахідки, так й у складі грошових і грошово-речових скарбів. Зазначена проблема знайшла певне відображення в науковій літературі. Перші відомості про такі знахідки з'являються у другій половині XIX – на початку XX ст. Так, у мюнц-кабінеті університету Святого Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) зберігалися монети держави Тевтонського ордену у Пруссії, зокрема шилінги намісника Тевтонського ордену Генріха Ройсс фон Плауена (1467–1469) і магістра Генріха Реффле фон Ріхтенберга (1470–1477), що входили до складу грошового скарбу, знайденого в 1844 р. в с. Козинці Брацлавського повіту Подільської губернії [19, с. 16], а також шилінг магістра Пауля фон Русдорфа [10, арк. 2 зв.], що входив до складу грошового скарбу, знайденого в с. Велика Мощаниця Дубенського повіту Волинської губернії в 1897 р. Певні відомості про знахідки монет держави Тевтонського ордену у Пруссії (хрестоносців) у XIX – на початку XX ст. містяться в матеріалах археологічних з'їздів [18]. В українській радянській історіографії ігнорувалася участь тевтонських монет у грошовому обігу українських середньовічних земель, а також знахідки цих монет в Україні. В останні десятиліття відбуваються процеси переосмислення історичного минулого. Не стало винятком і вивчення проблем історії держави Тевтонського ордену у Пруссії, у тому числі і взаємин цієї держави хрестоносців із правителями та населенням середньовічної України. У світ виходять роботи Л. Войновича [1], Т. Горбача [2], О. Масана [9], Н. Подаляк [14], М. Чорного [21] та ін. У сучасній українській історіографії деякі аспекти проблеми знахідок монет держави Тевтонського ордену у Пруссії на території України відображені в працях Г. Івакіна [5], А. Позіховського та Р. Шуста [15], С. Демидко, О. Погорільця і С. Стопенчука [4], А. Шестопаля [22], Р. Саввова [17], В. Орлика [11, 13, 25, 26, 27, 28] та ін.

Аналізуючи проблеми знахідок на території сучасної України монет ТО, необхідно врахувати кілька факторів. По-перше, українські землі ВКЛ не межували безпосередньо із державою Тевтонського ордену у Пруссії. По-друге, карбування монет у Тевтонському ордені було розпочато у другій половині 30-х рр. XIII ст. з емісії односторонніх монет – брактеатів. Такі монети залежно від типу мають ступінь рідкості R8 – R6 [24, с. 392], тобто, сучасним дослідникам відомо від 2 до 25 екземплярів таких монет. По-третє, карбування повноцінних монет Тевтонського ордену було започатковано у часи правління Великого магістра Вінріха фон Кніпроде (1352–1382). Саме в часи правління цього магістра Торунський монетний двір карбував срібні монети трьох номіналів: квартинки, шеляги та півскоїці (рис. 1). Найпо-

ширенішими монетами були шеляги, менш поширеними – квартинки, а монети великого номіналу півскоїця (halbschoter) – досить рідкісними. Незначні емісії даних монет знайшли відображення і на сучасному нумізматичному ринку. Зокрема квартинки, за класифікацією польського нумізмата Е. Копінські, мають ступінь рідкості R1, а півскоїця – R4 (121–600 шт.) [24, с. 393]. По-третє, у XIV ст. на грошовому ринку країн Центральної та Східної Європи, у тому числі й держави Тевтонського ордену у Пруссії, окрім монет їхніх власних емісій значне місце займали празькі гроші. Таким чином, нумізматичними свідченнями економічної та військової співпраці українських середньовічних земель і держави Тевтонського ордену у Пруссії, окрім власне монет, карбованих на орденських монетарнях, є частково і празькі гроші, як міжнародний платіжний засіб, хоча факт тевтонського походження знайдених в Україні празьких грошей довести практично нереально.

Під час написання статті автором проаналізовано 274 монети держави Тевтонського ордену в Пруссії, знайдені в Україні впродовж XIX – початку XXI ст. Серед яких і чотири монети Лівонського відділення ТО, дві монети карбовані представниками ТО на чолі з Ніколау фон Редвітцем у часи їхнього управління банатом Северин у 1429–1435 рр. за дорученням угорського короля та Великого магістра ТО. Також нами проаналізовано кілька середньовічних фальсифікатів монет ТО, знайдених на теренах України. Відомості про знахідки цих монет містяться в різнопланових джерелах: архівних документах, музейних колекціях, згаданих вище працях дослідників, свідченнях краєзнавців і матеріалах форумів скарбошукачів [12]. Географічно всі ці знахідки розподіляються як подано в табл. 1.

Як бачимо, більшість знахідок монет держави Тевтонського ордену у Пруссії зосереджено на теренах історичної Волині та суміжних із нею земель. Саме цей регіон України в середньовіччю добу був торговельним партнером міст ТО. Періоди поглиблення таких зв'язків відображає табл. 2, де розподілені знайдені в Україні монети ТО відповідно до періоду їхнього карбування (часу правління їх емітентів).

Розподіл знахідок монет ТО на території сучасної України відповідно до їхніх емітентів засвідчує, що в українських теренах зустрічаються монети, карбовані в XIV ст., зокрема брактеати [29] та монети емісії Вінріха фон Кніпроде і Конрада фон Юнгінгена. Найбільша кількість знахідок монет ТО – майже чверть (24,83%), належить до монет емісії Великого магістра Йоганна фон Тіфена (1489–1497). На другому місці за кількісним і якісним показником – монети, карбовані в часи Великого магістра Міхаеля Кюхмейстер фон Штернберга (рис. 2) – 16,06%, на третьому – монети емісії Великого магістра Мартіна Трухзес фон Ветцхаузена – 14,23, і на четвертому – монети, карбовані в часи Великого магістра Пауля фон Русдорфа – 12,41%. Інакше кажучи, найбільш поширеними на українських теренах є монети Тевтонського ордену, карбовані в 1414–1441 рр. та 1477–1497 рр. Проаналізуємо в табл. 3 знахідки монет цих емісій у регіональному вимірі.

Здійснений аналіз і систематизація цих знахідок дозволяють зробити деякі висновки: по-перше, монети Великих магістрів Міхаеля Кюхмейстер фон Штернберга та Пауля фон Русдорфа (рис. 3), які разом становлять 28,47% знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену у Пруссії, були поширені не лише на теренах історичної Волині та сусідніх з нею земель, а й на Київщині та Чернігівщині. Проникнення

монет згаданих магістрів на середньовічні українські землі пов'язане з активною участю ТО у громадянській війні у ВКЛ, в ролі союзника великого князя литовського Свидригайла Ольгердовича, що спровокувало чергове військове протистояння з Польщею – польсько-тевтонську війну (1431–1435). По-друге, знахідки монет Великих магістрів Мартіна Трухзес фон Ветцхаузена (рис. 4) та Йоганна фон Тіфена (рис. 5), які разом становлять 39,06 % від аналізованих нами монетних знахідок, відображають якісно інший період зв'язків руських земель ВКЛ і держави Тевтонського ордену у Пруссії після фактичного припинення протистояння Ордену та королівства Польського. У польській нумізматиці існує термін "згуби", яким характеризують монети, що знаходяться у культурних шарах поселень, свого часу загублені власниками. Насичення монетами культурних шарів поселень надає можливість їх виявлення під час розкопок або інших робіт. У цьому випадку важко не погодитися з тезою Володимира Потіна, що такі монети в момент їхньої втрати мали перебувати б "у населення у

значних кількостях" [16, с. 114]. Дослідження знахідок монет держави Тевтонського ордену у Пруссії на території сучасної України дозволяє зробити висновок про зв'язки (переважно економічні) її середньовічних земель із Тевтонським орденом і про присутність орденських монет у грошовому обігу на українських теренах у XIV–XV ст. Порушена нами проблема потребує подальшої наукової розробки. Насамперед, ґрунтовного вивчення нумізматичних колекцій Національного музею історії України, обласних і районних краєзнавчих музеїв, звітів Інституту археології НАН України, опублікованих документів XIV–XV ст., фондів Центрального державного історичного архіву України в містах Києві та Львові, а також міських архівів Торуня, Гданська, Калінінграда (Кенігсберга) та ін. Таким чином, для подальшого комплексного дослідження зв'язків українських середньовічних земель із державою Тевтонського ордену у Пруссії необхідно використовувати різнопланові джерела, у тому числі й нумізматичні.

Таблиця 1. Географічний розподіл знахідок монет Тевтонського ордену на території сучасної України

Регіон знахідки (область/місто)	Одиничні знахідки монет ТО	Кількість скарбів із монетами ТО	Монет ТО у складі скарбів	Загальна кількість знайдених монет ТО	%
Кількість знайдених монет					
Вінницька обл.	15	4	20	35	12,77
Волинська обл.	47	3	36	83	30,30
Житомирська обл.	9	1	1	10	3,65
Івано-Франківська обл.	1	-	-	1	0,36
м. Київ	2	1	2	4	1,46
Київська обл.	6	2	2	8	2,92
Львівська обл.	9	1	1	10	3,65
Одеська обл.	2	-	-	2	0,73
Полтавська обл.	3	1	1	4	1,46
Рівенська обл.	18	6	33	51	18,62
Тернопільська обл.	5	4	7	12	4,38
Хмельницька обл.	22	6	13	35	12,77
Черкаська обл.	4	2	2	6	2,19
Чернівецька обл.	1	1	1	2	0,73
Чернігівська обл.	1	2	8	10	3,65
Регіон знахідки невідомо	-	-	-	1	0,36
Разом				274	100

Таблиця 2. Розподіл знахідок монет ТО на території сучасної України відповідно до їх емітентів

Емітент/магістр	Монети ТО та їх середньовічні фальсифікати	
	кількість	%
Брактеати XIV ст.	2	0,73
Вінріх фон Кніпроде (1352–1382)	4	1,46
Конрад фон Юнгінген (1393–1407)	1	0,36
Міхаель Кюхмейстер фон Штернберг (1414–1422)	44	16,06
Пауль фон Русдорф (1422–1441)	34	12,41
Конрад фон Ерліхсхаузен (Елльріхсхаузен) (1441–1449)	8	2,92
Людвіг фон Ерліхсхаузен (Елльріхсхаузен) (1450–1467)	5	1,82
Генріх Ройсс фон Плауен (адміністратор) (1467–1469)	6	2,19
Генріх Реффле фон Ріхтенберг (1470–1477)	13	4,75
Мартін Трухзес фон Ветцхаузен (1477–1489)	39	14,23
Йоганн фон Тіфен (1489–1497)	68	24,83
Фрідріх фон Заксен (1498–1510)	8	2,92
Альбрехт фон Бранденбург-Ансбах (1510–1325)	3	1,09
Не визначені	33	12,04
Лівонський орден	4	1,46
Ніколау фон Редвіц	2	0,73
Разом	274	100

Таблиця 3. Регіональний розподіл знахідок найпоширеніших монет Великих магістрів Тевтонського ордену на території сучасної України

Регіон знахідки (область/місто)	Магістри-емітенти			
	Міхаель Кюхмейстер фон Штернберг (1414–1422)	Пауль фон Русдорф (1422–1441)	Мартін Трухзес фон Ветцхаузен (1477–1489)	Йоганн фон Тіфен (1489–1497)
Вінницька обл.	5	4	5	13
Волинська обл.	8	6	21	29
Житомирська обл.	4	3	-	1
Івано-Франківська обл.	-	-	-	1
м. Київ	1	-	1	-
Київська обл.	-	3	-	1
Львівська обл.	1	1	2	4
Одеська обл.	1	-	-	-
Полтавська обл.	-	-	-	1
Рівенська обл.	8	9	3	7
Тернопільська обл.	3	2	1	3
Хмельницька обл.	3	5	4	7
Черкаська обл.	1	-	1	1
Чернівецька обл.	-	-	1	-
Чернігівська обл.	9	1	-	-
Разом	44	34	39	68

Рис. 1. Монети емісії Великого магістра Вінріха фон Кніпроде

Рис. 2. Дореформений та пореформений шеляги емісії Великого магістра Міхаеля Кюхмейстер фон Штернберга

Рис. 3. Шеляг емісії Великого магістра Пауля фон Русдорфа

Рис. 4. Шеляг емісії Великого магістра Мартіна Трухзес фон Ветцхаузена

Рис. 5. Шеляг та гріш емісії Великого магістра Йоганна фон Тіфена

Список використаних джерел:

1. Войтович Л.В. Тевтонський орден в політиці Галицько-Волинського князівства / Л.В. Войтович // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – Петербургские славянские и балканские исследования. – 2010. – № 2 (8). – С. 3–16.
2. Горбач Т.С. Польща і Тевтонський Орден у XIII–XV ст.: військово-дипломатичний аспект відносин : автореф. дис. канд. іст. наук. : 07.00.02 / Т.С. Горбач ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 18 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. – Т. 6 / М.С. Грушевський ; редкол. : П.С. Сохань (гол.) та ін. – К. : Наук. думка, 1995. – 680 с.
4. Демидко С. Дослідження залишків пізньосередньовічного укріплення XVI ст. поблизу смт Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл. / С. Демидко, О. Погорілець, С. Стопенчук // Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр. : зб. наук. праць / за ред. Н.О. Гаврилюк. – К. ; Запоріжжя : ІА НАН України, Дике Поле, 2006. – Вип. 8. – С. 8–10.
5. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси) / Г.Ю. Івакін. – К. : б. в., 1996. – 272 с.
6. Ідзьо В.С. Король Данило та Українська держава в XIII ст. у взаємодії з Тевтонським орденом / В.С. Ідзьо // Матеріали V конгресу міжнародної асоціації українців: Історія. Ч. 1 / редкол. В. Ботушанський, В. Верига, Л. Винар та ін. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 97–101.
7. Колесник В.П. Розвиток торговельно-економічних відносин на Волині в XIV–XVIII ст. / В.П. Колесник, І.М. Пасюк // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – Вип. 3. – С. 9–20.
8. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М.Ф. Котляр. – К. : Наукова думка, 1971. – 174 с.
9. Масан О.М. Німецькі рицарі в Галичині й на Буковині 1497 року / О.М. Масан // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія // 1998. – Т. 36. – С. 76–88.
10. Архів Національного музею історії України. Ф. 1, оп. 1, спр. 32, арк. 1 зв. – 3 зв.
11. Орлик В. Знахідки на Волині монет банату Северин із символікою Тевтонського ордену / В. Орлик // Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки : тези доп. III-ї міжнар. наук.-практ. конф. 5–6 листоп. 2015 р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький. – Кіровоград ; К. ; Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 46–47.
12. Орлик В. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізмічних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців) / В. Орлик // Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі : мат. наук. конф. з міжнар. участю 14 березня 2013 р., Київ, Україна. – К., 2013. – С. 129–133.
13. Орлик В. Монети государства Тевтонського ордену в Пруссії в складі державних і державно-вещевих кладов, знайдених на території України / В. Орлик // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. – 2013. – Вип. 33. – С. 39–45.
14. Подаль Н. Українські землі в системі торговельної мережі німецької Ганзи в XIV ст. / Н. Подаль // Вісник Чернівецького державного педагогічного університету. Серія: історичні науки. – 2009. – Вип. 73, № 6. – С. 21–25.
15. Позіховський О. Грошовий обіг на Волині в XIV–XVII століттях (за мат. монетних скарбів у фондах Державного історико-культурного заповідника міста Острого Рівненської обл.) (Дод. Опис скарбів) / О. Позіховський, Р. Шуст // Вісник Львівського університету: Серія історична. – 2005. – Вип. 39–40. – С. 543.
16. Потин В.М. Введення в нумізматику / В.М. Потин // Труды Государственного ордена Ленина Эрмитажа. – Ленинград : Искусство, 1986. – Т. 26, ч. 6. – С. 69–162.
17. Саввов Р. Подольський полугрошек і денежное обращение в Подольском княжестве / Р. Саввов // Банкаўські веснік. – 2016. – № 3 (632). – С. 16.
18. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии, с картой, 3 таблицами планов городищ, указателем географических имен и предметным указателем / Е. Сецинский // Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве в 1899 году. Т. 1. – М. : Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1901. – С. 291.
19. Страшкевич К. Клады, рассмотренные в минц-кабинете университета св. Владимира с 1818 по 1866 гг. / К. Страшкевич // Университетские известия. – 1866. – № 10. – С. 1–38.
20. Торівля на Україні. XIV – середина XVII ст.: Волинь і Наддніпрянина: зб. док. і мат. / за ред. М.Ф. Котляра. – К. : Наукова думка, 1990. – 408 с.
21. Чорний М. Галицькі землі у контексті східної політики Тевтонського ордену та антиосманських хрестових походів XV ст. / М. Чорний // Єлисавет: зб. наук. праць Кіровоградського нац. тех. ун-ту. Історичні науки. – 2012. – Вип. 1. – С. 402–420.
22. Шестопа А.В. Скарби Черкащини / А.В. Шестопа. – Черкаси : Вид. Андрощук П.С., 2007. – 120 с.
23. Gorski K. Historia polityczna Torunia do roku 1793 / K. Gorski. – Torun : Drukarnia robotnicza w Toruniu, 1933. – 63 s.
24. Kopiccki E. Ilustrowany Skorowidz pieniedzy Polskich i z Polska Związananych. Czesc 2 / E. Kopiccki. – Warszawa, 1995. – 657 s.
25. Orlyk V. A Coin Hoard of Pre-Reform Shillings of the Grand Master Michael Kuchmeister von Sternberg Found in Chernihivshchyna / V. Orlyk. – *Acta Archaeologica Lodziensia*. – 2016. – 62. – Pp. 93–97.
26. Orlyk V. False Coins of the Teutonic Order State in Prussia in the currency of South-Rus Lands of the Lithuanian Grand Duchy / V. Orlyk // *Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Europy: Białoruś-Bulgaria-Czechy-Litwa-Lotwa-Moldawia-Polska-Rosja-Rumunia-Słowacja-Ukraina*. *Studia i materiały / pod redakcją Krzysztofa Filipowa, Barbary Kuklik*. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Numizmatyczne-Zarząd Główny, 2012. – S. 112–115.
27. Orlyk W. Rzadki wariant szeląga Zakonu Krzyżackiego z Teofipolskiego skarbu / W. Orlyk // *Biuletyn Numizmatyczny*. – 2017. – 4 (388). – S. 258–263.
28. Orlyk V. Teutonic Order and the Battle on the Vorksla River in August, 1399 (Numismatic Aspect). Pieniadz a propaganda. Wspolne dziedzictwo Europy: Białoruś-Bulgaria-Czechy-Litwa-Lotwa-Moldawia-Polska-Rosja-Rumunia-Słowacja-Ukraina. *Studia i materiały / pod redakcją Krzysztofa Filipowa*. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Numizmatyczne-Zarząd Główny, 2015. – S. 100–104.
29. Paszkiewicz B. Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus / B. Paszkiewicz. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009. – 488 s.
30. Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis. T. 1 / A. Theiner. – Romae : Typis Vaticanis, 1860. – 788 p.

References

1. VOJTOVICH, L.V. (2010) Tevtonskij orden v politike Galicko-Volynskogo knyazhestva. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – Peterburgskie slavyanskije i balkanskije issledovaniya. 2(8). 3–16.
2. HORBACH, T.S. (2013) Polshcha i Tevtonskij Orden u XIII–XV st.: viiskovo-dyplomatychnij aspekt vidnosyn. Abstract of unpublished thesis (PhD), Taras Shevchenko National University of Kyiv.
3. HRUSHEVSKYI, M.S. (1995) Istorija Ukrainy-Rusi: [in 11 vol.]. Vol. 6. Kyiv : Naukova dumka.
4. DEMYDKO, S., POHORILETS, O., STOPENCHUK, S. (2006) Doslidzhennia zalyshkiv piznioseredniovizhnoho ukriplennia XVI st. poblyzu smt. Medzhybizh Letychivskoho r-nu Khmelnytskoi obl. In: N.O. Havryliuk, ed. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2004-2005 rr. Zbirka naukovykh prats*. Kyiv-Zaporizhzhya: IA NAN Ukrainy, Dyke Pole, 8–10.
5. IVAKIN, H.YU. (1996) Istorychnij rozvytok Kyieva XIII – seredyny XVI st. (istoryko-topohrafichni narysy). Kyiv: [S.n.].
6. IDZIO, V.S. (2003) Korol Danylo ta Ukrainska derzhava v XIII st. u vzaiemovidnosynakh z Tevtonskym Ordenom. In: V. Botushanskiy (ed.) et al. *Materiyal V konhresu mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. Istorija*. Part 1. Chernivtsi: Ruta, 97–101.
7. KOLESNYK, V.P., PASIUK, I.M. (2010) Rozvytok torhovelno-ekonomichnykh vidnosyn na Volyni v XIV–XVIII st. *Istorychni studii Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. 3. 9–20.
8. KOTLIAR, M.F. (1971) Hroshovy obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu. Kyiv: Naukova dumka.
9. MASAN, O.M. (1998) Nimetski rytsari v Halychyni i na Bukovyni 1497 roku. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istorija*. 36, 76–88.
10. *Arkhiv Natsionalnoho muzeyu istorii Ukrainy*, fond 1, opys 1, sprava 32, arkushi 1 zv – 3 zv.
11. ORLYK, V. (2015) Znakhidky na Volyni monet banatu Severyn iz symbolikoyu Tevtonskoho ordenu. In: *Proceedings of the 3rd "Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzey istorychnoi nauky" international conference, Kirovohrad, Kyiv, Pereyaslav-Khmelnytskyi, November 2015*. Kirovohrad-Kyiv-Pereyaslav-Khmelnytskyi: [S.n.], 46–47.
12. ORLYK, V. (2013) Informatsiyniy potencial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na przykladi monet derzhav khrestonosiv). In: *Proceedings of the "Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2004-2005 rr. Zbirka naukovykh prats" international conference, Kirovohrad, Kyiv, Pereyaslav-Khmelnytskyi, November 2015*. Kirovohrad-Kyiv-Pereyaslav-Khmelnytskyi: [S.n.], 129–133.
13. ORLYK, V. (2013) Monety gosudarstva Tevtonskogo ordena v Prussii v sostave denezhnykh i denezhno-veshhevykh kladoy, najdenykh na terytorii Ukrainy. *Naukovyi zapysky z ukrainskoi istorii: Zb. nauk. st.* 33, 39–45.
14. PODALIAR, N. (2009) Ukrainski zemli v systemi torhovelnoi merezhi nimetskoi Hanzy v XIV st. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriya: istorychni nauky*. 73(6), 21–25.
15. POZIKHOVSKYI, O., SHUST, R. (2005) Hroshovy obih na Volyni v XIV–XVII stolittiah (Za materialamy monetnykh skarviv u fondakh Derzhavnogo istoryko-kulturnoho zapovidnyka mesta Ostroh Rivnenskoj oblasti) (Dodatki. Opys skarviv). *Visnyk Lvivskoho universytetu: Seriya istorychna*. 39–40, 543.
16. POTIN, V.M. (1986) Vvedenie v numizmatiku. In: Anon. *Trudy Hosudarstvennoho ordena Lenina Ermitazha*. Vol. 26, part 6. Leningrad: Iskusstvo, 69–162.
17. SAVVOV, R. (2016) Podolskij polugroshek i denezhnoe obrashchenie v Podol'skom knyazhestve. *Bankaŭski vesnik*. 3(632), 16.
18. SECINSKIY, E. (1901) Arxeologicheskaya karta Podol'skoj gubernii, s kartoj, 3 tablicami planov gorodishh, ukazatelem geograficheskix imyon i predmetnym ukazatelem. In: Anon. *Trudy odinnadcatogo arxeologicheskogo s'ezda v Kieve v 1899 g.* Vol. 1. Moscow : Tip. H. Lissnera i A. Heshelya, p. 291.
19. STRASHKEVICH, K. (1866) Klady, rassmotrennye v myunc-kabinetne universiteta sv. Vladimira s 1818 po 1866 gg. *Universitetskie izvestiya*. 10, 1–38.